

állítja, hogy nem ez az egyház feladata és más irányvonalat szab meg az egyháznak, az magára vessen, ha hívek nélkül marad. A vallásszabadságot nem elég szószékről hirdetni vagy halk imába rejteni, azt az életben meg kell valósítani.

Amennyit kivívunk, az a mienk.

Torda, 1993. január 13.

Dr. Bodor András

A VALLÁSSZABADSÁG ÉS A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS ISKOLA

A reformáció európszerte új lendületet adott az iskoláztatásnak, a nevelésnek, hiszen nem volt elegendő a Bibliát a nép kezébe adni, hanem az írás-olvasás ismeretét, a humanisztikus műveltség alapjait szélesebb körre kellett kiterjeszteni, és a reformáció új ágainak, új felekezeteinek saját papjaira, tanítóira és kántoraira, vagyis saját iskoláira és értelmiségére volt szüksége. De megnövekedett az igény a világi értelmiség iránt is, mert az államvezetés, a közigazgatás területén egyre több képzett emberre volt szükség.

Hogy a reformáció mennyire megnövelte az iskola iránti érdeklődést, azt a 16. század második feléből származó statisztikai adatok meggyőzően szemléltetik. Ezek szerint az akkori Erdélyben a katolikusoknak 3, a reformátusoknak és a lutheránusoknak 15, az unitáriusoknak 9, összesen 27 iskolájuk volt, amelyeknek többsége a városi, az ún. kis iskolák csoportjába tartozott.

Az unitárius iskolák megoszlása a következő volt: Dés, Enyed, Gyulafehérvár, Hídvég, Kolozsvár, Radnót, Szeben, Torockó, Torda. A többiek: Beszterce, Brassó, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Máramarosziget, Marosvásárhely, Nagybánya, Sárospatak, Szeben, Tasnád, Tót-Lipcse, Túr, Várad.¹

Az unitárius iskolák közül a legfontosabb a kolozsvári, „amely nemcsak hazai, hanem egész európai viszonylatban egyedülálló intézmény volt”². Fennmaradását évszázadokon át egyrészt a vallásszabadságot kimondó tordai országgyűlésnek köszönhette, másrészt az 1571. január 6—14. közötti marosvásárhelyi országgyűlés ama határozatának, amely lényegében megismételte a tordait, igaz ebben a határozatban már az ún. innovációs törvény előszele is érvényesült. Hadd idézzük szószékről: „Miert hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy először istenországot és annak igazságát keressük, az Isten igéjének praedicálása és hallgatása felől, végeztetett, hogy amint ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy Isten igéje mindeütt szabadon praedikáltassék, az *confessióért senki meg ne bántassék*, se predikátor, se hallgatók, de ha valamelyik minister criminalis excessusban találta, azt a superintendens megítélhesse, minden funkciójától priválhassa, azután az országból kiűzetessék”³.

A marosvásárhelyi határozat valójában visszalépés volt a tordaival szemben, mert bár megerősítette és törvényesen biztosította a kialakult helyzetet, de már előrevetíti az 1572. májusában hozott innovációs törvényt.

Annak megértésére, hogy a vallásszabadság kihirdetése milyen mértékben segítette a legfontosabb, a kolozsvári iskola fennmaradását és fejlődését, röviden ismertetnünk kell az iskola megalapításának és unitáriussá válásának történetét.

A mohácsi vész után Erdély Zapolyai János uralkodása alatt önálló fejedelemséggé vált. Korán bekövetkezett halála után, Martinuzzi Fráter György támogatásával, Erdélyt Zapolyai felesége, Izabella tartotta hatalmában. Nemsokára azonban kiskorú fiával, János Zsigmonddal együtt, kénytelen volt Lengyelországba menni. A Habsburgok és a törökök közt folyó versengés végül is a török birodalom javára dőlt el és Izabella 17 éves fiával visszatérhetett Erdélybe. A kolozsvári országgyűlés öt évre az ország kormányzását Izabellára bízta és elfrendelte, „hogy a papi javak, valamint a székesegyházi adók egész Erdélyben szálljanak a királyi kincstárra”⁴. Ugyanakkor már a kolozsvári diéta kimondta, hogy a „királynő önként vállalja ut scholae erigantur litterariae in quibus iuventus recte doceatur, praesertim clastro Collosváriensi et Vásárhelyensi”, vagyis, hogy iskolák állíttassanak fel, amelyben az ifjúság helyesen taníttassék, különösen a kolozsvári és a vásárhelyi kolostorban.⁵ Ez a határozat azért vált lehetővé, mert korábban, 1551-ben a szerzetes rendeket feloszlatták és a fekete barátokat az országból kitiltották. A kolozsvári határozatot az 1557. február 5—15-én tartott országgyűlés mintegy véglegesítette, mert megállapította, „hogy az ifjúság nevelése elhanyagoltatott és a műveletlenség napról-napra terebélyesedik és növekszik, ezért arra kéri a királynőt, hogy a közhasznára és díszére, kegyeskedjenek bizonyos helyeket, nevezetesen a szerzetesek zárdáit gimnáziumokká és iskolákká átalakítani, hogy ezekben az ifjúságot tudós és nyelvekben jártas férfiak kegyesen és biztonságosan neveljék”. Kérésüket a királynő méltányosnak tartotta, és a szerzetesek két kolostorát, nevezetesen a vásárhelyit és a kolozsvárit, erre a célra kijelölte, amit az ország urai nyílt tetszésnyilvánítással fogadtak és köszönetüket fejezték ki a királynőnek⁶.

Még ugyanabban az évben, június 1—10. között tartott országgyűlésen a királynő jóváhagyta, hogy „Kolozsváron a domokosok zárdájában, Vásárhelyen a ferencesek zárdájában és Váradon a mindszentek zárdájában iskolák állíttassanak fel”, mégis úgy, hogy Váradon megmaradjon két zárdá a fekete barátok és a szürke barátok részére.

Ugyanakkor a kolozsvári iskola részére a királynő száz forintos alapot létesített az iskola fenntartására, valamivel később a kolozsvári terület dézsmájainak egy negyedét (kvartáját) adományozta az iskolának, aminek emlékét az óvári templom ajtaja fölé és a tanácsházban elhelyezett kőbe vésett alábbi felirat is megörökítette: „Királyi adomány vagyok: ennek az iskolának és a szegényeknek az öröksége; aki ezt és az ehhez hasonló javaimat más célra fordítja, az töröltessék az élők könyvéből és az emberek emlékezetéből. Az Úrnak 1557. esztendejében”⁷.

Ami az iskola felekezeti hovátartozását illeti, a reformáció hullámainak változásai szerint először lutheránus, valószínűleg 1564-ig, azután református, és Dávid Ferencnek Károlyi Péterrel folytatott emlékezetes, az Isten egységéről és háromságáról szóló vitájától, vagyis 1566-tól kezdve unitárius.

Izabella halála után (1559) 1562. szeptember elsején kelt alapító levelében János Zsigmond megerősítette és kibővítette a korábbi alapítványt, mert „méltónak tartja, hogy királyi tisztségénél fogva az iskolát tisztességes jövedelmekkel felékesítse és gazdagítsa”. Az alapító levél részleteiben megállapítja az alapítvány pénzügyi értékét és megállapítja, hogy azt a szegények és árvák támogatására, az iskola és az ifjúság felsegélyezésére kell felhasználni.

Az iskola igazgatása és anyagi ügyeinek irányítása Koncz Boldizsár püspökségéig (1663-1684) a kolozsvári egyházközség főpapjának a hatáskörébe tartozott, a megnövekedett nehézségek miatt ez a hatáskör részben átment az egyetemes unitárius egyház irányítása alá.

Az iskola fenntartásából a városi tanács, a centumvirátus is kivette részét. Először magára vállalta az épület átalakítását és a szükséges javítások elvégzését. A városi számadási könyvek szerint a város számon tartotta az iskola kiadásait, a tanszemélyzet anyagi helyzetét és szükségleteit, legalábbis a 17. század második feléig.

A vallásszabadság kihirdetésének óriási jelentősége az unitáriusok számára János Zsigmond halála után vált nyilvánvalóvá, amikor az ellenreformáció és a protestáns felekezetek közötti feszültség új helyzetet teremtett. A vallásszabadság mostantól kezdve az iskolát illetően két irányban érvényesült. A katolikus és a protestáns fejedelmek, később a Habsburgok is kénytelenek voltak megerősíteni vagy legalább elismerni az iskola alapító levelét, vagyis létezésének törvényes voltát. Másodsorban kénytelenek voltak belenyugodni, hogy az új felekezet az iskola élére, rektori vagy lektori minőségben, sok esetben csaknem egész Európában ismert, szabadelvű gondolkodókat, reformátorokat állítson.

Báthory István a jezsuiták behozatalával Erdélyben az ellenreformáció kezdeményezője volt, mégis már uralkodása kezdetén, 1571. december 17-én elismerte és megerősítette az iskola alapító levelét. Ugyanezt tette utódja, Báthory Kristóf, 1576. május 2-án, Bethlen Gábor pedig 1626. szeptember elsején elismerte ugyan az alapító levelet, mégis ő kezdte meg az iskola épületének részbeni elvételét. Ismeretes, hogy János Zsigmond az iskola számára egy nagy, állítólag egy 30 ablakos termet építtetett, az ún. Apolló-palotát, melyet a diákok Appellatiumnak neveztek el. Mivel a kolozsvári szászok egy része áttért a fejedelem vallására, 1628-ban a fejedelem ezt a palotát nekik engedte át templomozás céljaira.

Amint ismeretes, a 17. és a 18. század első fele mérhetetlen megpróbáltatásokat zúdított az unitáriusokra és természetesen az iskolára is: a szombatosság vádjára, a dési complanatio, a háromszéki papság és egyházközségek törvénytelen ellenőrzése azt a látszatot keltették, hogy a vallásszabadság csak frott malaszt az üldöztetésekre szinte elviselhetetlen súlya alatt. Ennek ellenére a vallásszabadság bizonyos mértékben mégis érvényesült. 1693-ban az erdélyi protestánsok: reformátusok, lutheránusok, unitáriusok közösen küzdöttek a visszatért Habsburg uralom túlkapásai ellen. Bár az unitáriusoktól az óvári iskolát, a reformátusoktól az óvári templomot elvették, a hatalom azonban kénytelen volt bizonyos kárpótlást fizetni. Ezt az unitáriusok részben pénzben, részben iskolai épületben kapták meg, ami mégiscsak a vallásszabadság késői, meggyengült hatásaként értékelhető. Így jött létre a második iskola a főtér déli oldalán, amely 25 évig állt fenn, amikor III. Károly elrendelte, hogy a valamikor katolikusok tulajdonában levő javak mind visszaadassanak. Ennek szellemében 1716-ban a főtéri templomot, 1718. március 30-án a főtéri iskolát vették el, sőt Steinville az unitáriusoknak az istentiszteletek tartását is megtiltotta. Igazságtalan, nemcsak a vallásszabadság tordai törvényével, hanem a Leopoldi-diplomával is ellenkező intézkedés volt ez. Látszólagos igazolását a hatalom abban találta meg, hogy nem elvevésről, hanem visszavételről van szó, amennyiben a javak a reformáció előtt katolikusok voltak. Az igazságtalan eljárást később II. József igyekezett valamennyire jóvá tenni, mert 1781-ben kiadta az ún. türelmi rendeletet és az iskolának a 63 évvel korábban elvett javaiért 5000 ft. kárpótlást adott. Uralkodásával új, békésebb korszak virradt az unitáriusokra is. Mivel vallásuk szabad gyakorlása törvénybe iktatva nem volt, az mindig a király, illetve a császár magatartásától függött. Ezt tudva, a rendek az 1839—1840-es országgyűlésen javaslatot terjesztettek elő, mely előírta az unitárius vallás szabad gyakorlatát Magyarország egész területén. A javaslat nem került elfogadásra és a későbbi hasonló kísérletek is kudarccal végződtek. Végre 1848. március 31-én Kossuth Lajos javasolta, hogy nyilvánítsák az unitárius vallást törvényesen bevett vallásnak. Javaslatát megszavazták és április 11-én szentesítették.⁹

1851. októberében Kossuth Törökországból Angliába érkezett. Mikor az angol unitáriusok küldöttsége felkereste őt, ünnepélyesen kijelentette, hogy saját javaslatára Magyarországon az unitárius felekezet a törvényesen bevett vallások közé tartozik.

Az iskola fennállásának különösen első évtizedeiben a vallásszabadság lehetővé tette, hogy Európa sok országából a szabadelvű vallásos szellem képviselői,

rektori vagy lektori minőségben, tanítsanak az iskolában és munkásságukkal, írásaikkal, tanulmányaikkal az iskolát az európai vallási szabadság egyik fő szellemi központjává tegyék.

Az iskolának kitűnő tanárai voltak még mielőtt unitáriussá vált volna. Ilyen volt például Molnár Gergely rektor, akinek latin nyelvkönyvét csaknem három évszázadon át használták a magyarországi és az erdélyi iskolákban¹⁰.

Az első unitárius igazgató maga Dávid Ferenc volt, aki nagy elfoglaltsága miatt mintegy helyettesként maga mellé vette a kolozsvári származású Basilius Istvánt. Akárcsak a többi 16. századi rector vagy lector, Basilius külföldön, Wittenbergben és Jénában tanult (hat évig), az iskola lutheránus időszakában rector és lector volt, majd gazdag hittérítói tevékenységet fejtett ki Erdélyben és Magyarországon. Éppen csak megemlíjtük a második unitárius igazgatót, Félégyházi Tamást, aki külföldi tanulmányai után Debrecenben töltötte be a rectori tisztséget s onnan hívták meg a kolozsvári iskolába, de két évi itteni rectorása után visszatért Debrecenbe.

A 16. század hetedik évtizedében a kolozsvári iskola az európai szellem egyik fontos központja lett, és a reformáció balszárnyának csaknem valamennyi jelentős képviselője kapcsolatba került az iskolával vagy igazgatóival és tanáiraival. Ekkor lett az iskola és Erdély európai, és Kolozsvár — az akkori kifejezéssel élve — „szamosparti Athén”.

A hosszúranyúló számbavételből csak azokat említem, akikkel a második világháború után a történeti és a vallástörténeti kutatás részletesebben foglalkozott.

Félégyházi után az iskola igazgatója három éven át (1571—1573) Sommer János volt. Németországban, Pirnában született és, amint B. J. Evans oxfordi egyetemi tanár *II. Rudolf és világa* című vaskos és értékes monográfiájában kimutatja¹¹, a prágai szellemi és vallási megújulás hatása alá került. Heraclides moldvai vajda támogatásával megalapította a moldvai cotnari, az első latin iskolát, amelynek Moldvában jelentős kultúrtörténeti szerepe volt. A vajda, akit a történelem Despot Voda néven ismer, bukása után Sommer Erdélybe menekült, és itt először a brassói, majd a beszercei, végül a kolozsvári unitárius iskola igazgatója lett. Feleségül vette Dávid Ferenc leányát (?), részt vett a gyulafehérvári vitán, és Károlyi Péter ellen megírta a *Refutatio scripti P. Karoli* című vitairatát. Egy másik művében feldolgozta Despot Voda történetét, amely ma is értékes történeti forrás. Mint költő számos elégiát írt és János Zsigmond temetésekor Dávid Ferenc magyar nyelvű beszéde után klasszikus latinságú halotti beszédet mondott. 1574-ben pestisben halt meg.

Halála után 9 évvel, 1583-ban a kolozsvári iskola egykori tanára, Vehe-Glirius hosszú bevezetéssel kiadta Sommernek Károlyi Péter írásának cáfolatát, amely — amint Dán Róbert megállapítja¹² — a török megszállás alatt levő magyarországi részekben az antitrinitáriusok „kézi könyve” lett, sőt néhány év múlva John Dee révén Angliába, a canterbury-i érsekhez is eljutott. Hitelvi kérdésekben nem mindenben egyezett Dávid Ferencsel, mert bár tagadta a szentháromságot, Krisztus imádása iránt bizonyos megértést mutatott.

Utódja Palaeologus Jakab, aki 1574—75-ben volt az iskola igazgatója. Benne a kor egyik legnagyobb humanistáját, az erdélyi, a cseh, a lengyel és a litván művelődésnek egyik jelentős képviselőjét tisztelhetjük. Eredeti gondolkodó, tudós, eretnek, de talán kalandor is és jelentős reformátor volt. A második világháború után életének, munkásságának tanulmányozása szinte korjelenség. Ausztriában G. Rill egyik tanulmányában kimutatja¹³, hogy, állítása ellenére, nem a bizánci császári család, a Paleologusok leszármazottja volt, hanem — bár valóban Chiosz szigetén született — apja Theodor Olimpidorusz egyszerű kőműves volt, anyja pedig az olasz származású Tommasina di Chiavari, aki férjhez menetele előtt a chioszi Giustinianiak házában szolgált.

A prágai egyetem tanárnője, R. Dostálová-Jenistová több munkát írt Palaeologusról. Az egyik német nyelven a humanista életét és munkásságát mutatja be¹⁴, a

másik ugyancsak életét elemzi cseh nyelven¹⁵, a harmadik Csehországot és Moráviát érintő három dokumentumot tartalmaz. Ezekon kívül több értékes rövidebb-hosszabb tanulmánya jelent meg.

A lengyel Lech Szczucki *Két XV. századi eretnek gondolkodó* címen¹⁶, írta meg, magyar fordításban is megjelent, Palaeologusról és Cristian Franckenről szóló tanulmányát. Pirnát Antal szintén értékes, főleg az erdélyi vonatkozásokkal foglalkozó tanulmányt írt, melyet Lengyelországban jelentetett meg, de foglalkozik Palaeologusszal az erdélyi antitrinitáriusok ideológiájáról írt művében is¹⁷. A siklósi nemzetközi kollokviumon (1979. május 15—19) elhangzott előadásokat a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete külön kötetben *Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century*¹⁸ címen adta ki, amelyben az egykori kollégiumi könyvtár Lisznyai-kódexében fennmaradt, Palaeologusnak *A lélekről* (De anima) című írását mutatja be.

Újabb életrajzi adatokat szolgáltat a hazai kutató Gustav Gündisch, az egyik 1966-ban megjelent tanulmányában.

E sorok szerzője a Toroczkai-kódexben levő *Cathechesis Cristiana* palaeologusi tanulmány, illetve dialógus negyedik napját fordította le és bevezetesként röviden ismerteti a humanista pályafutását és teológiai munkásságát.¹⁹

Palaeologus tehát, ha nem is császári családból, de kétségtelen, hogy Chiosz szigetéről származott, ahonnan Rómába került (talán anyja révén) és a domonkos rend tagja lett. Önálló, racionalisztikus felfogása miatt a katolikus egyházzal korán összeütközött és 1560-ig az inkvizíció négyyszer ítélte halálra, de mindannyiszor sikerült megmenekülnie. Prágába menekült, ahol Ferdinánd császár védelmét élvezte és 1571-ig a császári udvartól évi járadékot kapott; egyes feltevések szerint a törököknél végzett kémszolgálati miatt. Erdélybe feltehetően 1571-ben jött és részt vett a gyulafehérvári vitán. 1572. februárjától egész családjával a Gerendieknél tartózkodott, Alczina községben. Itt halt meg leánya, Despina, kinek emlékére 1575. szeptember 1. keltezéssel²⁰ sírkövet állítottak, mely a község lutheránus templomában mindmáig fennmaradt. Báthory István hatalmától tartva, 1575. őszén Prágába menekült. Mostantól kezdve személye körül sok ellenőrizhetetlen monda kering. 1581-ben Baselben kiadta Dávid Ferenc védelmében írott könyvét²¹. Az inkvizíció közben tovább üldözte és 1585. május 23-án Rómában tűzhalállal kivégezte.

Palaeologus sok könyvet, tanulmányt, vallási és erkölcsi drámát, dialógust írt, amelyek közül egyesek közvetlenül kapcsolódnak tartózkodási helyéhez. Ezek közé tartozik a *Cathechesis Christiana*, melyet Kolozsvári rektorsága idején, 1574-ben írt.²² A munka 12 napig tartó dialógust tartalmaz, amely híven tükrözi vallási, társadalmi, politikai, sőt történelmi felfogását is. A dialógus helye Kolozsvár, szereplői papok, köztük Dávid Ferenc, egyszerű emberek és előkelőségek.

Egy másik Alczinán írt művének címe *Theodoro Besae pro Castilione et Balbio*. Ebben a radikális reformátort veszi védelmébe. Ugyancsak itt írta a *Disputatio scholasticát*²³. A cselekmény az égben kezdődik, az Úr elnöklété alatt összeült égi tanács álmélkodva hallgatja a földről érkező hírt, mely szerint ott hármás istenséget imádnak. Erre követet küldenek Jósiás, azaz János Zsigmond királyhoz, hogy a kérdés megvitatására hívja össze a földi zsinatot. A Janopoliszban, azaz Kolozsváron összeült zsinaton részt vesznek a világ földi és vallási nagyságai (a császár, a tatár khán, a szultán, a pápa, az angol királynő, a főpapok és főnemesek) és a háromság kérdést tárgyalják.

Ugyancsak a Lisznyai-kódex tartalmazza a Dostalovától feldolgozott *De anima* című írást. Ugyanakkor Dostalova nagyra értékeli Paleologusnak Dávid Ferenc védelmére írott tanulmányát, amelyben megcáfolja a lengyel testvérek helytelen és alaptalan ítéletét²⁴.

Dávid Ferenc komolyan foglalkozott a Biblia újbóli lefordításával és annak végrehajtására Palaeologus és Vehe-Glirius vezetésével egy, mai szóval élve, szakbi-

zottságot állított össze, sajnos azonban terve azért sem sikerült, mert Palaeologusnak el kellett hagynia Erdélyt.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy Palaeologus az erdélyi antitrinitarianizmus értékes külső munkatársa volt és nagy mértékben hozzájárult az itteni antitrinitarianizmus és az iskola hírnevének növeléséhez. Itteni tartózkodását a vallásszabadság kihirdetése tette lehetővé.

Hatását a helyi események is tükrözik. Báthory István 1581-ben Kolozsváron megalapította az első egyetemi fokú akadémiát és vezetésére betelepítette a jezsuitákat, akik szigorú rendszabályaik ellenére sem tudták megakadályozni, hogy az antitrinitarizmus ne szerezzen híveket saját soraikban. Az egyik szász származású tanár, betelepedésük után két évvel, 1583-ban, csatlakozott a kolozsvári valláshoz és mint lektor az antitrinitárius iskolában egy „sereg tanulót elvont a jezsuiták kollégiumából”. Peter Frieschbier (Saxo), ez volt a jezsuita neve²⁵, nem maradhatott nyugton, mert menekülnie kellett, de 1585 áprilisában visszatért és az iskola rektora lett.

Hasonló zavart keltett a jezsuiták körében a brandenburgi származású Francken Keresztély. Noha szülei lutheránusok voltak, Rómában, majd Lengyelországban a jezsuita rend tagjaként nevelkedett. Csakhamar azonban meghasonlott önmagával és Erdélyben a Gerendiekhez ment és az ő segítségükkel a kolozsvári iskola rektora lett. A jezsuiták mindent megtettek a két aposztata elnémitásáért, a fejedelemtől lefogatási parancsot eszközöltek ki, de még mielőtt lefogásukra sor kerülhetett volna, elhagyták Erdélyt. Francken Lengyelországba menekült és kibékölt a renddel, de 1589 februárjában ismét a kolozsvári iskola lektoraként tűnt fel. Amint életrajzírója feljegyezi²⁶, két év múlva Gyulafehérváron „nyilvánosan megbánta eretnek bűneit”, ami most az unitáriusok között keltett felháborodást. 1593-ban egy szabadgondolkodóra valló könyvet adott ki, melyben dialógus formában egy teológus és egy filozófus a keresztény vallás bizonytalanságáról elmélkedik²⁷. Peter Frieschbier és Christian Francken története kivételes jellegű, de tevékenységük, akármennyire különös is, a vallásszabadság meglétét és erejét tükrözi, mert sem a fejedelem, sem a befolyásos jezsuita rend, bár a kolozsvári vallás nyílt ellenfelei voltak, nem tudták meggátolni még azok tevékenységét és megnyilvánulását sem, akik saját soraikból szakadtak ki.

Az iskola azzal is kitűnt, hogy igazgatói, azaz rektorai és lektorai — amint már jeleztük — vagy elismert szabad gondolkozású külföldiek vagy külföldön tanult erdélyiek voltak. Ez utóbbiak közül megemlíthjük Hunyadi Demetert, aki János Zsigmond jóvoltából Páduában tanult és hazajövele után a kolozsvári iskola rektora lett Dávid Ferenc utolsó évében, bár Blandrata oldalán állt, de mégis sokat tett, hogy az iskolát és a felekezetet átsegítse a kialakult nehéz helyzeten. Miután püspökké választották, utódja a költői lelkületű Bogáti Fazakas Miklós lett (1579—1587?). Mivel azonban az antitrinitarianizmus radikális szárnyához tartozott, Hunyadi felmentette állásából. Tehetséges költő és zoltárfordító volt. Feltehetően ő is, mint sok más unitárius nemes, 1603-ban, július 17-én a Brassó melletti útközetben Székely Mózes oldalán harcolva fejezte be életét. Hosszú ideig Pécsent, Válaszúti György mellett s mint biblia-kritikus tűnt ki.

Nem hagyható említés nélkül Vehe-Glirius Mátyás élete és munkássága. Gáll Kelemen felvázolja ugyan életútját²⁸, de bővebb ismeretei nincsenek róla. Ezt a hiányt pótolja Dán Róbert értékes, egész életművét összefoglaló monográfiája²⁹. Benne végig vezet Németországban kezdődő, változatos, sok kitérével gazdagodó életpályáján, ismerteti sabbatherianus tanításait, erdélyi tartózkodását, itteni tanárkodását, főként az erdélyi reformációban játszott szerepét. Úgy véli, hogy Dávid Ferencre Glirius fő műve, a Mattanjah volt nagyobb hatással. Vehe Sommer és Palaeologus rektorsága idején volt az iskola lektora.

A felsoroltak és sokan mások főként a szabadelvű gondolkodók és a reformátorok körében növelték a kolozsvári iskola tekintélyét, amelyben a reformáció

csaknem minden rezdülése visszhangra talált. Tanárai és rektorai révén hozzájárult nemcsak a vallási tanítások racionális magyarázatához, hanem az egész Erdélyre jellemző vallási türelem megfogantatásához. Ez azonban távolról sem jelenti, hogy Erdély területén ne lettek volna vallási feszültségek, de azokat sikerült rendszerint békésen, a kölcsönös megbecsülés hangján levezetni.

Végezetül néhány szót az iskola belső felépítéséről, tanulmányi formáiról és módszereiről.

Mint általában a korszak protestáns és katolikus iskolái, belső szerkezete, tanulmányi felépítése három fokozatra: gimnázium, akadémiái, azaz filozófiai és teológiai tagozatra oszlott. A tagozatok egységet alkotó csoportokra oszlottak, melyeknek neve a főtantárgy latin nevéből függött: parvisták, szintaxisták, etimológisták, rethorikusok stb.³⁰

A legmagasabb tagozatok elvégzése után a tanulók közül egyesek tanulmányaikat külföldön folytatták, mások mint papok, kántorok, tisztviselők helyezkedtek el.

A tanítás reggel öt órakor, a mai precesnek megfelelően, énekléssel és imával kezdődött, azután a rektor filozófiát és teológiát tanított; a lektorok közül az idősebbeknek volt választási joguk, a segédtanárok, collaborátorok a fennmaradt időben délelőtt és délután tanítottak. A kántor az énekórákat mindig 12 és 13 óra között tartotta. Az egyes csoportokon belül valamennyi tantárgyat ugyanaz a lektor tanította.

A kolozsvári iskola élén egy rektor (igazgató) állt, a lektorok száma időről időre változott, általában kettő és négy között váltakozott, a collaborátorok száma a csoportok számától függött.

A kolozsvári iskola a vallásszabadság, a türelem, a vallási és nemzetiségi megértés szellemében 437 éven át járult hozzá a hazai, az erdélyi ifjúság neveléséhez. Európai, sőt világviszonylatban is egyedülálló, értékes színfoltot jelentett a nevelés és a művelődés történetében. Most, amikor a vallásszabadság kihirdetésének 425. évfordulóját ünnepeljük, nem tehetjük, hogy ne fejezzük ki azt a meggyőződésünket, hogy az államosításnak már 45 éve tartó, de igazi szabadságot, egyenlőséget, megértést és magasabb szintű nevelést nem hozó kísérlete után mindannyiunknak küzdenünk kell, hogy az évszázados iskola és iskolák egykori alapítói és fenntartói szellemi utódainak a tulajdonába kerüljenek vissza. Hitünk, mely Isten ajándéka, erre kötelez minket.

JEGYZETEK

¹ Bisztray Gyula: *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. Erdély Magyar Egyeteme. Kolozsvár, 1941. 34—35

² Bodor András: *Négy százhuszonöt éves a kolozsvári Brassai Sámuel középiskola*. Korunk, 41.5.sz.1982. 356; Ker. Magv. 88. 1982,80.

³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. Budapest, 1877. 376. A marosvásárhelyi országgyűlés határozata. 374. 1571. január 6—14.

⁴ Uo. 64.

⁵ Jakab Elek: *Dávid Ferenc Emlékére*. Budapest, 1879.

⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. 74.

⁷ Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568—1900) Kolozsvár, 1935. I. 9.*

⁸ Jakab Elek: i.m. 71.

⁹ Gál Kelemen: i.m. 371.

¹⁰ Gál Kelemen: Uo. 10; Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. Kolozsvár, 1905. I. 10—12.

¹¹ Evans, B.J.: *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576—1612*. Oxford, 1973, passim.

¹² Dán Róbert: *Matthias Vehe-Gliurus. His Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his Collected Writings*. Budapest—Leiden, 1982. 128.

¹³ Rill, G.: *Jakobus Palaeologus (1520—1585). Ein Antitrinitarier als Schützling der Habsburger*. Mitteilungen des Österreichischen Staatarchives. 16. B. 1963, 28—85.

¹⁴ Dostalova-Janistova, R.: *Jakob Palaeologus*. Byzantinische Beiträge, Berlin, 1964. 153—175.

¹⁵ Uo.: *Autography Jakuba Palaeologa w trebonsekem archivu*. Zpravy Jednoty klassickvch filologu, 6, 1964. 150—160. Uo. *Tridokumentuk hrabytu Jakoba Palaeologa v Cechách a na Morave*. Strahovska knihovna. Sbornik Památniku narodniho pisemnictvi. Nr. 5—6/70—71, 331—339.

¹⁶ Szcucki, Lech: *Két XVI. századi eretnek gondolkodó. (Jakobus Palaeologus és Christian Francken)*. Fordította Varsányi István és Schuller Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

¹⁷ Pirnát Antal: *Jakobus Palaeologus*. Studia nad Arianimen. Warszawa, 1959. 73—130. Uo. *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren*. Budapest, 1961. 54—116 és 191—206.

¹⁸ *Antitrinitarianism in the Second Half of the 16th Century*. Edited by Róbert Dán and Antal Pirnát. Budapest—Leiden, 1982. Dostalova tanulmánya a 35—46 lapokon, címe: *Ein Beitrag zur Diskussion über die Unsterblichkeit der Seele im 16. Jahrhundert*. (Palaeolog's Traktat: De Anima).

¹⁹ Bodor András: *Palaeologus Jakob tanítása a türelmességről. Catechesis Cristiana /Negyedik nap/. Korunk, 27. 5. sz. 1968, 157—164; Ker. Mag. 78 /1972/ 122.*

²⁰ Gündisch, Gustav: *Zum siebenbürgischen Aufenthalt des Jakobus Palaeologus*. Revue des Études Sud-est Européennes. IV. 1968.

²¹ *Jacobus Palaeologus: Confutatio vera et solida Iudicii Ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidis. Defensio Francisci Davidis and De Dualitate tractatus Francisci Davidis*. Cracoviae, 1582. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 220-278.

²² *Palaeologus, Jakobus: Chatechesis Christiana* Az egykori Unitárius kollégiumi könyvtárban levő Thoroczkai-kódexben. Ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban.

²³ Vö.: Szcucki: i.m. 47,151,155,170.

²⁴ L. fennebb a 18. sz. jegyzetet.

²⁵ Gál Kelemen: i.m. II. 508. Neotytus Péter említi; a Frieschbier (Saxo) nevet, úgy látszik, nem ismerte.

²⁶ Szcucki: i.m. 115.

²⁷ *Disputatio inter theologum et philosophum de incertitudine religionis Christianae*.

²⁸ Gál Kelemen: i.m. II. 507—508.

²⁹ Dán Róbert: i.m. 12. jegyzet.

³⁰ *A magyar nevelés története*. Szerkesztette Horváth Márton. I. k. Budapest, 1988. Mészáros István: *A három részre szakadt ország nevelésügye*. 49—58. A kolozsvári unitárius iskolával kapcsolatosan úgy látszik teljesen tájékozatlan és nem is foglalkozik vele.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ RENDKÍVÜLI FŐTANÁCSA 1993. JANUÁR 13-ÁN TORDÁN TARTOTT GYŰLÉSÉNEK ÜNNEPI NYILATKOZATA

Az Unitárius Egyház rendkívüli Főtanácsa Isten iránti hálával emlékezik meg az 1568. évi tordai országgyűlés vallásügyi határozatának 425. évfordulójáról, mely biztosította a vallásszabadságot és egyházunk megalapítását.

A nevezetes évforduló alkalmából megemlékezünk Dávid Ferencről, Erdély unitárius reformátoráról, a jézusi kereszténység helyreállításának önfeláldozó munkásáról és mártírjáról, aki a 16. század vallási forrongásában megmaradt Isten és ember hűséges szolgájának.

Az emlékezés ünnepi hangulatában szilárd meggyőződéssel valljuk, hogy „hit Isten ajándéka”; vállaljuk a vallásszabadságot és teljes odaadással küzdünk ennek az alapvető emberi jognak tiszteletben tartásáért és korlátlan érvényesítéséért.

Mi magunkénak valljuk a múltból mindazokat az értékeket, melyek a jövő felé mutatnak. Hitvalló őseink szellemében pedig fokozottabb mértékben kívánjuk Istent és embertársainkat szolgálni, egyházunk és népünk előmenetelét munkálni, a népek közötti megértésért és Istenországa megvalósításáért dolgozni.

Ezzel a fogadalommal emlékezünk a vallásszabadság kihirdetésének 425. évfordulójára. Erre kérjük a mi Istenünk áldását és gondviselő segítségét.

Torda, 1993. január 13.

Dr. KOVÁCS LAJOS
püspök

JENEI DEZSŐ
főgondnok

Dr. ERDŐ JÁNOS
főjegyző